

⁴² *Kuczyński S.M. Stosunki polsko-ruskie do schyłku w XII // Slavia Orientalis. – 1958. – Nr. 2.*

⁴³ *Sułkowski Z. Geografia dokumentu “Dagome iudex” // Slavia Antiqua. – T. 4. – 1954. – S. 237.*

*Олександр Ресніт
(Київ)*

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ в XIX – на початку XX ст.

Інтенсивність, характер та результативність наукових контактів між ученими України та Польщі за останнє 10-річчя дають підстави обнадійливо дивитися у майбутнє. Українські вчені схильні вбачати в цьому не лише суто наукову зацікавленість, а й природний взаємний потяг представників 2-х народів і держав на етапі, що відкриває нові можливості для реалізації їхнього інтелектуального, політичного та економічного потенціалу. Науковці мають відіграти активну позитивну роль у реалізації міждержавних угод між Україною і Польщею, сприяючи взаємному порозумінню та співробітництву між обома країнами.

З давніх-давен історія українців та поляків була тісно переплетеною. Протягом століть обидва сусідні народи неодноразово перебували в складі тих самих державно-політичних утворень – Речіпосполитої, Російської і Австро-Угорської імперій, Польської республіки міжвоєнного періоду тощо. Як наслідок, між ними розвинулися міцні історичні, культурні та особисті зв'язки. Це обумовлювало значні взаємовпливи і взаємозалежності обох народів. Багато європейських ідей, політичних традицій та інтелектуальних напрямків прийшли в Україну саме з Польщі. Водночас таке взаємозбагачення й мирне співжиття часто густо супроводжувалося непорозуміннями, тривалими політичними конфліктами, національною конфронтацією і навіть кривавими війнами. Неспроможність українців та поляків дійти згоди й віднайти взаємоприйнятну форму політичного співіснування часто використовувалася їхніми могутніми сусідами, що призводило до катастрофічних наслідків для обох народів аж до втрати їхньої незалежності та державності¹. Тож не дивно, що протягом майже всього XX ст. чимало яскравих представників інтелектуальної думки й політичних сил як України, так і Польщі намагалися знайти оптимальну форму двосторонньої співпраці між 2-ма державами.

Не одне покоління політиків, громадських діячів, представників

творчої та наукової еліти ставило перед собою питання доленосної ваги. Як узгодити реалізацію власних національних інтересів з інтересами іншого народу? Яким має бути співвідношення права націй на самовизначення та суверенітету поліетнічної держави, закріплених конституційним устроєм і міжнародним правом? Де межі інтеграційних процесів, взаємопроникнень та взаємодій, за якими настає деструкція національної субстанції, її розчинення в домінантному етнонаціональному, політичному та соціально-економічному масиві? Пошуком відповіді на ці та інші питання історики зайняті й сьогодні.

Природа й діалектика українсько-польських відносин детермінована процесами, що обумовлювали їх націогенез. Політичні паралелі в долі обох народів стосуються того періоду, коли вони були не лише бездержавними, а й штучно поділеними між різними країнами. Нам уявляється цілком логічний асоціативний ряд, де постане аргументована типологізація споріднених явищ етнонаціонального, соціокультурного та політичного життя. Й поляки, й українці свого часу перебували на становищі національних меншин. Щоправда, на долю останніх випав більш тривалий та складний період боротьби за власну державність.

На українських етнічних землях, що входили до складу Австрійської імперії, витоки національного відродження сягають кін. XVIII – поч. XIX ст. Вони пов'язані з відомими освітніми та релігійними реформами Марії-Терезії та Йосифа II, відкриттям україномовної греко-католицької духовної семінарії 1783 р. і Львівського університету 1784 р. На поч. XIX ст. унаслідок інтерпеляції уніатського митрополита Михайла Левицького й крилошанина Івана Могильницького австрійський цісар санкціонував навчання української молоді рідною мовою, хоч обов'язковим вважалося також вивчення польської.

У 20-30-х рр. XIX ст. єпископ І.Снігурський очолив гурток, до складу якого ввійшли ректор греко-католицької семінарії у Львові І.Лаврівський, автор граматики української мови Й.Левицький, етнограф і філолог Й.Лозинський, історик А.Добрянський. Члени гуртка ініціювали друкування українських книжок. Як бачимо, австрійський уряд пішов на поступки в справі розвитку національних меншин у культурно-освітній сфері. Однак це не змінило суспільно-політичний статус українців, які стали об'єктом тиску на них 2-х впливів: австро-німецького та польського.

Втім, незважаючи на відсутність традиції незалежного державного життя, неструктурованість національної еліти, Австрія не спромоглася цілковито інкорпорувати українське населення Галичини. Віддаленість, периферійність цієї провінції, що ускладнювали управління нею, невдалі спроби поміщення краю змусили Йосифа II змінити політику:

в обмін на лояльність Відня місцева еліта одержала можливість зайняти посади у владних структурах нижчої й середньої ланки. Та оскільки українську еліту репрезентувало головним чином греко-католицьке духовенство, майже всю галицьку адміністрацію було обсаджено польськими шляхтичами.

Ще одним інструментом забезпечення насамперед інтересів польської шляхти став Галицький становий сейм, що з дозволу австрійського уряду діяв протягом 1817-1845 рр.

За цих умов єдиним чинником, що протидіяв чужорідним впливам, стала греко-католицька церква. Проте згодом частину її кліру й мирян було втягнуто в австро-польське культурне життя, тож вона почала схилитися до латинизації та проавстрійської орієнтації, що мали забезпечити національну самобутність і гарантувати автономію краю. Інша частина греко-католицьких священиків та громадських діячів звернула погляд на Росію, вбачаючи в ній порятунок від полонізації.

Таким чином, у першій половині XIX ст. на західноукраїнських землях, що входили до складу Австрійської імперії, виразно окреслилися польська, українська, австрійська та російська орієнтації в українському середовищі. Протягом тривалого часу (до кінця визвольних змагань 1917-1921 рр.) вони визначали український рух у цьому регіоні.

До 1-ї пол. XIX ст. належать спроби співробітництва українських і польських громадських діячів. Так, члени напівлегального літературно-просвітницького гуртка "Руська трійця" (1833-1837) М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький та інші друкувалися на шпальтах польських видань. Однак індиферентність демократів Польщі в ставленні до українського питання спричинила розрив галицьких "будителів" з польським політичним і культурним рухом.

Нові спроби пошуку "паралельних курсів" належать до сер. XIX ст. Революція 1848 р. сколихнула Європу, викликала сплеск національної свідомості бездержавних народів, стимулювала демократизацію політичних режимів. Унаслідок активних дій польської інтелігенції 13 квітня 1848 р. у Львові було створено Центральну Раду Народову – своєрідний орган самоврядування. Однак, спроба залучення до цього українських демократів позитивних наслідків не мала. Водночас вимоги українців було передано австрійському наміснику в Галичині. В них ішлося про запровадження української мови у школах та установах, дозвіл займати державні посади, рівні права духовенства різних конфесій.

Здатність українців до суспільної самоорганізації з особливою силою виявилась у створенні національного самоврядного органу - Головної Руської Ради на чолі з перемишльським єпископом Григорієм

Яхимовичем (пізніше — священиком Михайлом Куземським). У маніфесті цього органу проголошувався заклик до єдності 15-мільйонного українського народу Галичини та Наддніпрянщини.

На відміну від австрійської орієнтації ГРР члени створеного 11 травня 1848 р. Руського собору виступали поборниками польсько-українського єднання. Представлений сполонізованими аристократичними українськими родами, РС прагнув зайняти домінуючі позиції в краї. Однак виразна українська позиція Головної Руської Ради, що спиралася на національно-свідомі інтелігенцію і селянство, забезпечила їй перемогу над опонентами. На виборах до австрійського парламенту депутатами стало 39 кандидатів від ГРР. З її ініціативи в Галичині було зібрано 200 тис. підписів під меморандумом до австрійського цесаря, де ставилася вимога поділити цей край на українську й польську частини з окремими органами влади.

Ще один шанс для зближення польського та українського національних рухів з'явився завдяки зусиллям чеських науковців і громадських діячів П.Шафарика, Й.Єлачича та Ф.Палацького, які домоглися скликання Слов'янського конгресу. Під час його роботи було вироблено угоду, до якої приєдналися й посланці ГРР та РС. Проте на практиці втілити ідею компромісу не вдалося. Глибокі розходження у політичних, культурних, релігійних питаннях стали нездоланною перешкодою для спільних дій польського та українського таборів. Свідченням цього було збройне повстання у Львові (1-2 листопада 1848 р.), організоване радикальною частиною польського студентства й робітничої молоді. Українці його не підтримали. Після розправи над польським національно-визвольним рухом австрійські правлячі кола перестали підтримувати українські організації.

Узагальнюючи вищенаведене, слід підкреслити, що в сер. XIX ст. український національний рух переростає з культурно-просвітницького у політичний. Усвідомлення власної мети та самодостатності диктували українським діячам необхідність вироблення самостійного, відокремленого від польських впливів курсу. Водночас обмежені можливості української еліти та її соціальна база ще не дозволяли створити постійно діючий представницький орган, що відстоював би інтереси українців у Галичині.

Свої особливості українсько-польські відносини мали на Правобережжі, що після поділів Польщі відійшло до Росії. За словами Д. Дорошенка, "панування польщизни на Правобережній Україні найбільш скріпилось вже по упадку Речіпосполитої під російською владою, коли в перших десятиліттях XIX в. край під зручним керуванням Т.Чацького вкрився цілою сіттю польських шкіл та культурних інституцій, а на чолі цього культурного польського руху

став лицей у Крем'янці на Волині". Й далі відомий політичний діяч зазначав: "Однак і серед української шляхти на Правобережжі дець на глибині душі тліла, жевріла іскра певного національного почуття - не польською, а українською. З погляду етнічного ця шляхта ще й тепер уявляє доволі чистий український тип, котрий одрізняє її, наприклад, од польської шляхти з етнографічної польської території."². На підтвердження останньої тези Д.Дорошенко посилався на історика з Польщі І.Талько-Гринцевича³.

Саме в цьому середовищі з'явився такий феномен, як "українська школа" літераторів, представлена А.Мальчевським, Б.Залеським, С. Гощинським, А.Грозою, Т.Олізаровським, Тимком Падурою (під цим псевдонімом автор писав українською мовою). Свою частку у зведенні польсько-українського містка внесли історики, етнографи, письменники М.Грабовський, Е.Руліковський, Ю.Отецький, Г.Оссовський, А. Новосельський, І.Коперницький та пізніше - О.Яблонівський, М. Дубецький, Ф.Равіта-Гавронський, Й.Третяк.

Залишаючися людьми свого часу та історичних обставин, вони симпатизували Україні, але не бачили її поза межами Польщі.

Однак, поряд з ними із середовища спольщеного громадянства Правобережної України виокремилася група, що залишила польський табір та присвятила себе розв'язанню "українського питання". Так, наприкінці 50-х рр. у Києві виникла "Українська громада" на чолі з Володимиром Антоновичем, Костем Михальчуком, Борисом Познанським, Тадеушем Рильським. За оцінкою того самого Д.Дорошенка, "цей поворотний рух потомків української шляхти мав і має досі своїх представників серед усіх дальших поколінь, раз у раз даючи українській національній справі талановитих і глибоко відданих робітників"⁴. Проте громадівці не виробили чіткої ідеології й не вийшли за межі культурно-освітньої роботи, впливаючи на український визвольний рух опосередковано та менш ефективно, ніж були здатні.

Іншим фактором, що міг стимулювати український рух, стало польське повстання 1831 р., що охопило Польщу, Литву, Правобережну Україну. І знову наданий історією шанс спільно виступити проти національного гноблення з боку російського самодержавства не було використано. Українські селяни не сприйняли заклик підтримати виступ поляків, повіривши обіцянкам царських урядовців звільнити їх з кріпацтва за умови участі у придушенні повстання.

Тут доречно хоча б стисло спинитися на російській національній політиці. Геополітичною доктриною російського уряду стала ідея об'єднання слов'ян під егідою династії Романових. Німецький дослідник Д.Гайер у праці "Російський імперіалізм. Взаємодія внутрішньої та зовнішньої політики" наголосив, що фактори, котрі визначали життєві

інтереси імперії, пов'язані з категорією "історичної відповідальності", "обов'язком Росії". Ірраціональні за змістом, вони, на думку Гайера, підживлювали російський націоналізм. Від себе додамо до цього переліку ще й месіанізм Росії, що за допомогою теорії "третього Риму" завоював певні позиції в самосвідомості росіян. Гайер простежує вплив ідеології націоналізму та панславізму на внутрішню й зовнішню політику царизму (польське повстання 1863 р., "балканське питання", Прибалтика).

Враховуючи сказане, можна дійти висновку, що традиційний потяг Російської імперії до гегемонії в слов'янському світі наштовкувався на суперечливу тенденцію, що виявлялася, з одного боку, в русифікації та асиміляції споріднених етносів, а з другого – у брутальному придушенні будь-яких спроб заявити про суверенні права залежних, пригноблених народів. Очевидно, історикам ще належить з'ясувати, як у теорії й на практиці самодержавство здійснювало принцип "поділяй і пануй" щодо поляків та українців, наскільки це вплинуло на характер їхніх взаємин у майбутньому.

Середині 60-х років ознаменувалася кристалізацією різних за орієнтацією груп в українському національному русі. Аналізуючи причини піднесення й поширення останнього, відомий польський учений та дипломат Леон Василевський вказував, що функцію його рушія взяв на себе спочатку невеликий прошарок української еліти. "Якщо раніше полонізувався вищий прошарок руського суспільства, - писав він у праці "Україна і українська справа", - то з появою руської інтелігенції, культурного руху русинів, руської школи, полонізувалася тільки менша культурна частина руської народності в місцевості, де переважали поляки"⁵.

У 1886 р. Галичина отримала автономний статус, що дало можливість польським урядовцям зайняти панівне становище в краї. Це прискорило формування староруського консервативного табору, що пов'язував усі сподівання на визволення виключно з Росією. На іншому полюсі перебували народовці, які відстоювали ідею "відрубності "руського населення" й від поляків, і від росіян. Втручання уніатської церкви визначило перевагу "москвофілів" та втрату позицій народовцями.

Поряд з розколом українського руху в Галичині відбувалося поглиблення конфлікту між галицькими й "російськими" українцями. Дослідник Т. Гранчак так характеризує ситуацію, що склалася: "Таким чином на галицькому ґрунті зав'язується новий вузол протиріч між демократичними ідеями російських українців і консерватизмом галицьких русинів. Цей конфлікт набуває ще більшої ваги з огляду на загальну нечисленність українофільських діячів як в Україні російській, так і в Галичині, не кажучи вже про їх поділ на течії та напрямки. Український загал настійно потребував об'єднання сил з

метою протистояння зовнішнім (польським і російським) впливам і забезпечення більш-менш стабільного розвитку українського народу."⁶.

Подальша диференціація українського руху створила умови для появи його радикальної гілки. А всього на кінець XIX ст. у Галичині, за визначенням Л.Василевського, існувало декілька національно-політичних течій: 1) опозиційні народовці, які стояли на чисто національному ґрунті, але й не поривали зв'язків зі старорусинами; 2) урядові народовці, які співпрацювали з польськими консерваторами, намагаючися здобути концесії для української спільноти; 3) радикали (в особі "Русько-Української радикальної партії"); 4) соціал-демократи (фракція РУРП, що 1899 р. утворила "Руську соціал-демократичну партію")⁷.

Розгалуження українського руху на різні течії послаблювало його позиції не лише перед "москвофілами", а й перед польськими шовіністичними силами. Водночас поява популярного у масах радикально-соціалістичного напрямку створювала умови для наднаціональних політичних (хоч і тимчасових) коаліцій. Саме з широкою програмою демократичних свобод та міжнародного порозуміння РУРП академік НАН України Григорій Вервес пов'язував ряд "компромісних рішень над зближенням соціалістів-радикалів з москвофільськими, народовськими, а також соціалістичними і людськими польськими угрупованнями й партіями та їхньою пресою"⁸.

На кін. XIX ст. припадає оформлення ідеї самостійної Української держави. В 1895 р. у доповненні до своєї програми про це заявили галицькі радикали. А на поч. 1900 р. це гасло висунули теоретики й керівні діячі "Революційної української партії" (РУП): брошура М.Міхновського "Самостійна Україна" поклала початок націоналістичній ідеології в Україні.

У той час активно формувалася політична інфраструктура, що характеризується широким ідеологічним спектром, а також у загальних рисах створювалася стратегія боротьби за національну державність.

Перше 10-ліття XX ст. відзначалося бурхливим розповсюдженням ліворадикальних ідей та появою партій соціал-демократичного спрямування. Від 1902 р. почала діяти "Українська партія самостійників-соціалістів". 1904 р. сформовано "Українську демократичну партію" (УДП). На поч. 1905 р. РУП розпалася на "Українську соціал-демократичну партію" ("Спілку") та "Українську соціал-демократичну робітничу партію" (УСДРП). Того самого року Б.Грінченко, С.Єфремов, М.Левицький створили "Українську радикальну партію" (УРП), що після об'єднання з УДП оформилася в "Українську демократично-радикальну партію" (УДРП). 1906 рік став початком діяльності "Української народної партії" (УНП), що в особі М.Міхновського обстоювала ідею

самостійності Української держави. Серед ліворадикальних партій слід назвати також українські партії соціалістів-федералістів (створена 1905 р.) та соціалістів-революціонерів (1906 р.).

Значна кількість політичних об'єднань лівої орієнтації не змогла приховати їх вузьку соціальну базу, невиразність програмних засад, стратегії й тактики досягнення задекларованих завдань. За цих умов більшу конкурентну здатність виявили російські партії. Здавалося б збалансувати це співвідношення могли угоди про спільні дії, координація зусиль з польським соціал-демократичним табором. Однак брак волі, політична зашореність, а часом і амбіції українських та польських діячів перешкодили реалізації даної історичної альтернативи.

Революційні події 1905-1907 р., а також 1917-1921 рр. виявили силу та слабкість українського руху.

На поч. ХХ ст. доля підготувала цілу низку випробувань для українсько-польських взаємин. Деякі з них (Перша світова війна, події 1917-1921 рр.) стали визначальними на кілька десятиліть наперед.

Взагалі ж видається надзвичайно важливим привернути увагу дослідників до таких аспектів теми, що потребують дальшої наукової розробки: форми економічного життя поляків і українців, їхні взаємовпливи й суперечності між ними, роль римо-католицької, православної та греко-католицької церков в українсько-польських взаємовідносинах, місце спецслужб і дипломатії Австро-Угорщини, Росії, Німеччини в ескалації українсько-польського протистояння, взаємопроникнення і взаємовпливи польської та української культурної і політичної традицій, українсько-польські взаємостосунки у період Першої світової війни і 1917-1921 рр.

На часі опрацювання також проблем методології і термінології, що має супроводжуватися відповідними публікаціями та науковою полемікою. Не втрачають своєї актуальності питання, пов'язані з впливом подій минулого на ментальність українців і поляків.

Це далеко не повний перелік багатообіцяючих пошукових напрямів, що матимуть не лише вагомий теоретичний, а й прикладний результати.

¹ Poland and Ukraine: Past and Present / Ed. by Peter Potichnyi. – Edmonton-Toronto, 1980.

² Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. – Київ, 1996. – С. 124-125.

³ Talko-Hryńcewicz I. Szlachta ukraińska: Materiały antropologiczno-archeologiczne. – Kraków: Akademia Umiejętności w Krakowie, 1897. – Т. 11.

⁴ Дорошенко Д.І. Вказ. пр. – С. 127.

⁵ Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. – Kraków, 1911. – S. 163.

⁶ Гранчак Т.Ю. Розкол в українському національному русі другої половини XIX ст. в оцінці польського історика Л.Василевського // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Київ, 1999. – Вип. 8. – С. 181-182.

⁷ Wasilewski Leon. Вказ. пр. – S .150.

⁸ Вєрвєс Григорій. Українці на рандеву із Європою. – Київ, 1966. – С. 150.

Феодосій Стеблій
(Львів)

УКРАЇНЦІ І ПОЛЯКИ ГАЛИЧИНИ в 30-40-х рр. XIX ст.: ПОШУКИ ПОЛІТИЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

30–40-ті рр. XIX ст. – важливий етап в історії визвольних змагань поляків і українців Галичини, етап формування чи коригування програм їхніх національних рухів та інтенсивних пошуків шляхів їх реалізації. При тому кожна із сторін відчувала потребу й виявляла зацікавленість у надійних союзниках і партнерах та намагалась їх знайти. Саме від початку 30-х рр. у зв'язку із зростанням національної свідомості серед українців, посиленням українського національного руху й поступовою його політизацією почалися пошуки польсько-українського політичного партнерства.

Це був час значного громадського пожвавлення, викликаного польським визвольним повстанням 1830–1831 рр. Після його невдачі в Галичині опинилося чимало учасників, з ініціативи яких організувався ряд таємних антиабсолютистських організацій, що ставили своїм завданням відродження незалежної Польщі в кордонах 1772 р. як демократичної республіки з входженням до її складу українських земель. У конспіраціях поруч з польською молоддю нерідко, особливо на початках, брала участь і українська. Стимулом до їхніх спільних дій був принцип побудови майбутньої польської держави на федеративних засадах, за які висловлювалася більшість учасників перших конспірацій, напр., “Союзу друзів народу” (1833–1835 рр.)¹, намагання засновників цих конспірацій, за свідченням одного і них, Г. Дмоховського, “відроджувати велику думку Бєстужєва про союз слов'ян”².

Перспектива відродження Польщі на засадах демократичної федерації, що мала гарантувати забезпечення національних прав, суверенітет кожного народу, який входив би до її складу, притягувала до антиабсолютистського підпілля найкращу частину української молоді³, насамперед із числа студентів Львівського університету та вихованців Львівської генеральної греко-католицької духовної семінарії.